

Meyhanada Muhteva eşitliliği

Diversity of Contents in Meyhana

Davut DEMİR *

Öz:

Âşıkların en önemli özelliklerinden biri irticâlen şiir söyleyebilmeleridir. Rastgele kişiler tarafından verilen bir ayak üzerine, belli ölçüt ve kaideler dahilinde şiir söyleyebilmek oldukça zor bir iştir. Âşıkların bu istidadlarını gösterdikleri yerlerden biri de âşık atışmalarıdır. Meyhanacılık irticali olarak icra edilen bir atışma türüdür. Azerbaycan'da "Abşeron Yarımadası" ismi verilen bölgede oldukça meşhur olan meyhanacılığın tanınırlılığı her geçen gün artmaktadır. İlk olarak tasavvufi amaçlarla ortaya çıkan meyhananın muhteva sınırları zaman geçtikçe genişlemiş ve bir süre sonra ortadan kalkmıştır. İnsanı ilgilendiren hemen her konu meyhananın mevzuu haline gelmiştir. Bu makalemizde meyhanayı muhteva anlamında bir değerlendirmeye tabi tutacağız.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan, meyhanacılık, irticâli, âşıklık, atışma, muhteva.

Abstract:

One of the most significant characteristics of minstrels is that they can recite poems extemporaneously. It is a really hard job to recite poems within certain metrical structures and rules on a rhyme pattern given by random individuals. One of

* Araş Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, davutdemir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6381-4162>

the cases that minstrels can display their capabilities is minstrels' battle of words. Meyhanacılık is a form of these battle of words which is carried out extemporaneously. The popularity of meyhanacılık, which is rather well-known in the Absheron Peninsula in Azerbaijan, is increasing every passing day. First of all, the boundaries of the content of meyhana that emerged with mystical purposes have expanded over time and after a while it has removed. Every subject that concerns the human being has become the subject of meyhana. In this article we will make an assessment of meyhana in terms of content.

Keywords: Azerbaijan, meyhana, extemporaneous, minstrelsy, battle of words, content.

Meyhana, Azerbaycan sözlü halk edebiyatının en önemli türlerinden biridir. Yalnız bir meyhanacı tarafından icra edilen rivayetli meyhanalar ile ekseriyetle en az iki veya daha fazla meyhanacının katılımıyla gerçekleşen atışma, deyişme ve karşılaşma formatlarında icra edilen müşaareli meyhanalar, Azerbaycan'ın Maştığa kasabası başta olmak üzere Bakü'nün komşu kasabalarında, Abşeron Yarımadası'nda aktüalitesini sürdürmektedir.

İrticali bir üslupla, önceden hazırlanmadan, anında ve sözlü bir şekilde icra edildiğinden, aslında temellerini ozan pratik ve ifacılığına kadar götürebileceğimiz meyhananın ilk örneklerine yazıya aktarılamamasından dolayı ancak XIX. yüzyıl itibariyle rastlayabiliyoruz. Hacı Ali Kerem (1792-1873), Mirze Mehemed Hüseynelioğlu (1799-1890), Hacı Emi (1802-1885), Mirze Bağır (1810-1882) meyhanacılık geleneğinin bilinen ilk temsilcileridir. Daha sonra XIX. yüzyılın ilerleyen yıllarında Atababa Hicri (1863-1922), Ağahüseyn Efsun (1890-1966), Eliğa Vahid (1891-1965) gibi icracılar ile verilen ürünlerin nitelikleri yükseliş ivmesini sürdürmüş, XX. yüzyıl itibariyle de azami noktaya ulaşmıştır. Gelişen teknolojik faaliyetlerle beraber birtakım ses ve video kayıt cihazlarının ortaya çıkmasıyla kaydedilmeye başlayan meyhanalar bilgisayar ve internetin insan hayatına girmesiyle beraber de yalnızca yurtiçinde değil yurtdışında da tanınır olmuştur. Nitekim Azerbaycan dışında, Türkiye, İran, Rusya gibi ülkelerde de meyhana programları teşkil edilmeye ve bununla beraber sadece Azerbaycan Türkçesi ile sınırlı kalınmayıp, Türkiye Türkçesi, Farsça ve Rusça meyhanalar söylenmeye başlanmıştır. İnternet ortamında müstakil meyhana sitelerinin dışında "YouTube" ve "Dailymotion" gibi video sitelerinde de binlerce video bulunmaktadır. Ülke içinde ve dışında teşkil edilen birçok programda meyhanalar kaydedilmekte ve bu sitelere yüklenmesi suretiyle milyonlara ulaşmaktadır.

İrticali olarak meydana getirilen manzumelere birçok millette rastlıyoruz. Fakat meyhananın gerek söyleniş tarzı, gerek üslubu onun yerli ve milli bir tür olmasını sağlamıştır. Meyhanacı Bala Ali, meyhananın kendilerine yani Azerbaycan'a ait milli bir ürün olduğunu şöyle dile getirir:

Bu meyhana vardı bizim bölgede
Ona göre dayanmışuk ön cergede¹
Bu senetten yokdu heçbir ülkede
Bu seneti veripdi Hak bize göre
Ankara'dan geldi konak bize göre
Davut Demir verdi sorak bize göre

Bu senet mahsustur Azerbaycan'a
Burdan da yayımlanacak her yana
İlk defa Maştağada olup meyhana
Onunçün sayılır ocak bize göre
Ankara'dan geldi konak bize göre
Davut Demir verdi sorak bize göre

Bala Ali'nin bu sözlerinin ardından Maştağalı bir başka meyhanacı Cengiz'de şöyle devam eder:

Şair ehli ömrünü sürmez heder
Geydeyliyer şiir, gazel, gâh eser,
Söz seneti söz ummanından beter
Mahsus olup bu söz bulağ² bize göre
Ankara'dan geldi konak bize göre
Davut Demir verdi sorak bize göre

Meyhana burada da söylendiği gibi adeta bir söz bulağıdır. Sözler irticali bir şekilde bir pınardan, kaynaktan çıkıyormuşçasına dinleyenlere doğru akar gider. Yine meyhananın mevzuu da tıpkı kaynaktan çıkan suyun toprak üzerinde gelişigüzel yolunu bulması gibi farklı yerlere gidebilir. Verilen ayak üzerine söylenen meyhananın bazen tıpkı bir sohbetinde olduğu gibi konunun başka bir konuyu açması suretiyle saatlerce sürdüğüne şahit olabiliriz. Gazelhan ve şair Hacı Alemdar Mahir, babası Abdülrehim'in kendisine anlattığı bir hatırayı araştırmacı Korkmaz Elilicanzade'ye şöyle aktarıyor:

1918 yılında genç bir oğlan idim. Nardaran kendinde Ağa mescidinin yakınında Gum mehellesinde ellaf (yem) dükânında bir hadisenin şahidi olmuşam. Seher saatlarında bir de gördük uzagdan Maştağalı meyhaneci Molla Yehya dükana teref gelir. Molla Yehya Maştağalı meyhaneci Molla Memmed'in ulu babası idi. Bize yaklaşmış dedi ki, ay uşag, gedün gardaşaşam Eli Penah'ı çağırın. Diyün

¹ Cerge: Sıra

² Bulak: Kaynak, Pınar.

Molla Yehya gelib, üreyi partlayır, tebi gelib, deyişmek isteyir. Uşaglardan biri Eli Penah'ı çağırmağa getdi. Birazdan Eli Penah geldi. Bala bala kend cemaatı, yaşlılar, tegriben on, on beş nefer müşteri dükana toplaşmağa başladılar. Getmediler, bildiler ki, güçlü deyişme olucağ. Yarım saata Eli Penah geldi. Görüşdüler, ortada eyleşdiler. Molla Yehya dedi ki, tebim gelib deyişmek isteyirem. Gafiye aç. Eli Penah dedi ki, sen tebnen gelmisen, özün gafiye aç, deyişek. Molla Yehya gafiye tutdu. ... Molla Yehya mollağanada oğumuşdu, dini savadı vardı. Dedi ki, yahşı Eli Penah tut geldi. Sual verir: Kimdir Âdem'den ireli? İki üç defe soruşur. Eli Penah, sakitce dayanıb, dinmir, gabağındaki torpağı elindeki çubuğnan eşir. Molla Yehya görür kişiden cavab gelmir, birden gışgırır: "Ay kafir, sennenem, kimdir Adem'den ireli"? Eli Penah birden cavabı meyhanane ile başlayır.

Molla gene bu işlere garişdı,
İndi bildim Cebrail'den danışdı,
Yeddi defe balı peri alışdı,
Verdi ona per gadou alım senin

Tarihî başladılar hırdalamağa. Adem peygamberden, Hevva neneden, peygamberlerden bir bir söhbet açıp çatdılar Mehemed peygembere. Eli a.s'dan, Fatmey Zehradan, övradlarından dediler. İmam Hüsey'n'e çatanda deyişme gızışdı. Yuğarıda her peygamberden iki üç bend deyirdilerse, Eliden, İmam Hüsey'n'den bir saat deyişdiler. Burda bir müsibet başladı ki, kişiler, gözyaşı töken kim, hönkürtü çekib ağlayan kim, hetta üreyi keçen de oldu (Tağısoy ve Zakariyya 2011: 21).

Görüldüğü gibi meyhanalar sadece bir konu üzerinde şekillenip sona ermezler. Konunun başka bir konuyu açması suretiyle saatlerce uzayıp giderler. Hatta bazen bir önceki gün başlanan meyhana icrasının sabah güneşin doğuşuna kadar sürdüğüne şahit olunduğu zamanlar olmuştur. Meyhanacılar için bu kadar uzun süren programlarda dahi sözde tekrara düşmek bir kusurdur. Mümkün olduğu kadar daha önce söylemiş olduğu sözleri tekrar etmemeye bu kusuru işlememeye çalışırlar. Şayet olur da böyle bir durum gerçekleşirse tekrara düşen meyhanacı yine meyhana yoluyla rakipleri tarafından tenkit edilir.

Elçin: Şair olan sözleri tekrar elemez,
Her yétene seçib özüne yar elemez.
Sözü yoğsa, sehnemizi dar elemez,
Genç yaşda ucaltmasam olmaz seni.

Meşedi Baba: Bu meyhana olubdu derd-i serim,
Sanki sönübdür o heyat ülkerim,
Mennen gabag³ tekrarı dedi Kerim,
Neynim, Kerim, satmasam olmaz seni(Aslanov 1993: 242).

“Karşılaşma”, “atışma” ve “deyişme” halk edebiyatının birbirine en fazla karıştırılan kavramlarından bazılarıdır. Aslında ilk bakışta “karşılıklı manzume söyleme” olarak niteleyebileceğimiz bu kavramları birbirinden ayıran noktalar vardır. *Karşılaşma* daha genel bir terim olmakla beraber saz şairlerinin rakiplerini “mat etme” amacı güttükleri bir çeşit imtihandır. *Atışmada* hiciv ve mizah yoluyla rakipler zor durumda bırakılmaya çalışılır fakat karşılaşmada olduğu gibi mat etme, mat olma söz konusu değildir. *Deyişmeler* herhangi bir şekilde rakibe laf atmadan, karşılıklı soru cevaplarla izahların yapıldığı müşaarelerdir. *Deyişmede* bir sohbet havası hâkimdir ve rakibi mat etme amacı *atışmada* olduğu gibi burada da yoktur. *Atışmalar* içerisinde hiciv ve mizah bulundurması bakımından dinleyici tarafından daha çok ilgi görmektedir. Müşaareli meyhanalar *karşılaşma*, *deyişme* ve *atışma* formatlarının üçüyle de icra edilmektedir. Yani bazen bir yarışma niteliğinde rakibini alt etme amacıyla yapılan karşılaşma, bazen izleyicilerin de hoşuna giden atışma, bazen de tamamen sohbet havasında ve diğerlerine nispeten daha ilmi bir üslupla deyişme şeklinde olabilirler.

Elimizdeki ilk örneklerinden hareketle meyhanaların tasavvufi amaçlarla ortaya çıkıp inkişaf ettiğini söylemek mümkündür. Fakat bir süre sonra bu durum ortadan kalkmış insanı ilgilendiren hemen her şey meyhanaya konu edinilmiştir. Artık muhteva anlamında herhangi bir sınırlandırılmaya tabi tutulmayan meyhanalar özellikle güncel olaylar çerçevesinde teşekkül etmeye ve Azerbaycan halkının hayatında mühim yer tutmaya başlamıştır. Meyhanacılar, içtimai hayat, tarih, siyaset, devlet bürokrasisi ve yönetimi, askeri mücadeleler, ülke ilişkileri vb. birçok alana dair mülâhazalarını sanatlarıyla dile getirmişlerdir. Bilhassa deyişme formatında amaç bir nevi manzum sohbet olduğundan özellikle Azerbaycan’ın geçirmiş olduğu tarihi mücadeleler ve buhranlı günler, yine bunun yanında özellikle devlet bürokrasisinde halk aleyhine alınan kararlar, yapılan haksızlıklar, geçim zorluğu, özellikle dönemin büyük problemlerinden biri olan rüşvet gibi problemler meyhanacıların sıklıkla deyindiği mevzulardandır.

Ekim devrimi de denilen 1917 Bolşevik Devrimi’nden sonra başlayan Azerbaycan-Ermenistan savaşı ve bu savaşın sonucunda yaşanan olaylar meyhanalarda sık sık işlenmiştir. 1918 Bakü Muharebesi’nde Azerbaycan heyeti Osmanlı hükümetinden askeri yardım isteğinde bulunmuştur. Enver Paşa ve kardeşi Nuri Paşa’nın büyük emeğiyle kurulan Kafkas İslam Ordusu bu muharebenin kazanılmasında çok mühim rol oynamıştır. Bu dönemde Azerbaycan halkının Osmanlı ordusundan büyük beklentileri olmuş ve bu beklentiler karşılıksız bırakılmamıştır:

³ Gabak: Ön, önce.

Mirpaşa: Te'rif edecek her zaman taze gelen esgeri,
Gafgazlılar unutmaz hêç bir zaman Enveri.
Kor olacag bilün siz düşmenlerin gözleri,
İşler ayırd olanda yığışmag⁴ havası çal.

Əlislam: Heves ile gêt esger, Allah sene yar olar,
Herkes boyun gaçırrsa, ahırı bimar olar.
Türk oğlu Türk olan şehs hemişe⁵ dindar olar,
Enver beyi yad edib el çalmag havası çal(Şerifzade 1919a: 13).

Mirpaşa: Bildir ki mart ayında gapaz⁶ yedi başımız,
Yandırıldı cemiyet, dağıldı dam daşımız,
Geldi kömek⁷ bizlere Osmanlı gardaşımız,
Yaşasın Enver Paşa, mürsel-i asimana bah(Şerifzade 1919a: 3,4).

Sadece Azerbaycan halkının vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesi değil Anadolu'da Türk halkının içinde bulunduğu kurtuluş mücadelesi de meyhanalarda işlenmiş, Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının öncülüğünde kazanılan zaferler büyük bir gururla anlatılmıştır:

Ə.Vahid: O kesler ki⁸, düşmüşdü bed heyale,
Fikri buydu zerbe⁹ vursun Kamale.
Yétmedi megsede, düşdü melale,
Hâli perişan görünür çeşmime.

Mirze Bağır: Konstantinin buydu fikri, heyali,
Sofiyede yıhşın yere hilali,
Şir¹⁰ görüb o, Mustafa Kamal'i,
Ĥof¹¹ heresan¹² görünür çeşmime.

⁴ Yığışmak: Toplanmak.

⁵ Hemişe: Her vakit, her zaman.

⁶ Gapaz: Tokat, sille.

⁷ Kömek: Yardım.

⁸ Kes: Kimse

⁹ Zerbe: Darbe

¹⁰ Şir: Aslan.

¹¹ Ĥof :Dehşet.

¹² Ĥeresan: Korku.

Ə.Vahid: Grekler de etmişdiler həm heyal,
Fikirleri buydu: Yihılsın Kamal,
Agibet oldu özleri payimāl,
İndi peşiman görünür çeşmime.

Mirze Bağır: İngilisler goydu onları gire¹³,
Yüz elli min gırıldı birden bire,
Gaçıb sohdular özlerin İzmir'e,
Tamami nalan görünür çeşmime.

Ə.Vahid: İsmet Paşa durub merdi merdana,
Yunanlara garşı çılıb meydana,
Düşmenlerin bağrın dönderip gana,
Herbde aslan görünür çeşmime.

Mirze Bağır: Düşmenlerin bağrını kan ederler
Antanta'ya güçlerin bildirerler,
Cenk ederler, öldürer, öldürerler,
Bütün canfeşan görünür çeşmime(Vahid ve Cabarzade 1922: 2-5).

Edebiyat, milli duygu ve düşüncelere doğrudan etki edebilen, onları harekete geçiren bir sanattır. Birçok edebi tür, milli duyguların harekete geçirilmesi, toplumun ve bireylerin vatan aşkı ve şevkinin artırılması hususlarında kullanılmıştır. Mizahın ve güldürünün en önemli türlerinden biri olan fıkralar dahi söz konusu vatan ve millet olduğunda insanları bir araya getirmesi noktasında önemli vazifeler görmüşlerdir.

Tatar Türkçesiyle çıkmakta olan bir cephe gazetesinde “Hoca Nasreddin Front”-ta(Nasreddin Hoca Cephede) başlığıyla yayımlanan bir seri fıkranın halk ve askerler arasında büyük ilgi görmesi üzerine yeni fıkralar türetilir. Bu fıkralar dilden dile, kulaktan kulağa dolaşarak sözlü gelenekte işlenmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Hatta, A. Ahmet adlı bir Tatar araştırmacısı söz konusu fıkraları toplayarak yayımlamıştır. Bu fıkralarda Hoca'mız savaş sırasında korkusuzca Alman karargâhında dolaşır, Hitler'in askerleriyle konuşur. O, sözünün çekinmeden söyleyen bir cesaret abidesidir. Hem cephe, hem de söz savaşında düşman olarak takdim edilen Almanları mağlup eder(Özkan 1999: 23-24).

Meyhana da Azerbaycan edebiyatının milli ürünüdür. Hemen her konuda söylenen, konu sınırlaması olmayan bu türün milli his ve duygulara hitap etmemesi

¹³ Gir: Güç, kuvvet

pek mümkün değildir. Dönem dönem askerlere cesaret ve coşku verme amacıyla cepheye giden meyhana icracıları bu anlamda önemli vazifeler görmüşlerdir.

İkinci Dünya Savaşı devrinde konser sanatçıları, söz, sanat adamları (Şövket Elekberova, Sara Gedimova, Bülbül, Ehmed Anatollu, Eli Ağa Vahid gibi) ön cepheye giderek askerleri zafer için inandırmaya çalışıyorlardı. Bu sanatçıların akabinde Eli Ağa Vahid gibi söz, meyhane üstadının iştirakı hususiyle merakla karşılanırdı. Eli Ağa Vahid'in zafer inancı ve vatan sevgisiyle dolu meyhaneleri da cephede verilen mücadelenin tesiri neticesinde oluşturulurdu. Korkmaz Elilicanzade'ye göre Eli Ağa Vahid ve Ağahüseyn Efsun bu tür konserlere daha çok katılır ve meyhane derlermiş.

Novruz bayramının sonraki günü 23 Mart 1922'de Korkmaz Elilicanzade'nin rehberliği altında meyhaneciler Ağa Selim, Ağamirze, Kerim, Elçin, Vugar, Ağdam'a ön cepheye yollanmış ve orada askerlerin karşısında onlara "Hocalını getirende heyale" gibi ayaklarla meyhanalar söylemiş, bunlar Ermeni bölücülerinin lanetlenmesinde ve askerlerin mübariz ruhunun uyandırılmasında büyük rol oynamıştır. Bu türden iki örneği okuyucuların dikkatine sunuyoruz:

Milli ordumuzun küvvesi¹⁴ çoğdur,
 Veziyyeti eladır¹⁵ kırnı da toğdur,
 Öldü vardır torpağı vèrdi yoğdur,
Povestkasız men gèdirem eskere,
Düşmenlerin küreyini vurram yère.

Gerek қорuna ana torpağımız,
 Ezizdir bize deremiz, dağımız,
 Ënmeyecekdir uca bayrağımız,
Eger onu ucaldıksa bir kere.
And içmişik imame pëygambere(Tağısoy ve Zakariyya 2011: 24,25).

1969 yapımı "Bizim Cebiş Müellim" filminde aşağı yukarı on beş, yirmi yaşlarında çocuklar tarafından söylenen bir buçuk dakikalık bir meyhana sahnesi vardır. "Makidon" isimli genç, arkadaşları tarafından meyhana ile askere uğurlanmaktadır.

Vurulmuşam sensen dinim imanım
 Hèç sabaha yoğdur inan gümanım¹⁶
 Birde gördün gelib çatıb zamanım
 Çağırıldı eller gèderem davaya
Ol mene dilber gèderem davaya

¹⁴ Kuvve: Kuvvet

¹⁵ Ela: Âlâ, Çok iyi

¹⁶ Güman: İnanç, Tahmin.

Durna kimi gatarınan¹⁷ galmısan
 Gerib Gerib min hebere dalmısan
 Makidonu derde geme salmısan
 Çağırıldı eller gèderem davaya
Ol mene dilber gèderem davaya

Gem èleme tut yuħarı başuvu
 At Bakıda geribliyin daşını
 Bişirerik Hitler'in de aşını
 Çağırıldı eller gèderem davaya
Ol mene dilber gèderem davaya

Her ne kadar günümüzde ülkelerin büyük bir bölümü profesyonel askerliğe geçmiş olsa da, eski zamanlardan beri birçok millet askerliği ülkelerine olan bir vazife olarak görmüşlerdir. Askerlikten kaçmak ise daima ayıplanmış, askerlikten kaçanlar ve onların aileleri toplum tarafından eleştiriye maruz kalmışlardır. Meyhanacılar da bu duruma kayıtsız kalamamışlardır:

Əlislam: Gelün bu meclisde biz te'rif edek esgeri,
 Dövlətlini goymayag galsın olardan geri.
 Bağlamasın boş yère beline gızıl hençeri,
Berkde¹⁸ gaçır gizlenir, hençer-i bürrane¹⁹ bah.

Mirpaşa: Geyreti olan meğer esgerlikden gaçar mı?
 Öz vetenin burahıb dağı daşı aşar mı?
 Övreti evde olan Rus gızına bahar mı?
Fatması gan ağlayır, ètdiyi efgane bah.

Əlislam: Rezm²⁰ günü davaya kasıb²¹, lüt²² üryan²³ gèdir,
 Arvad uşag ağlaşıb, dalınca²⁴ Gur'an gèdir,
 Dövlətlüler bulvara basır fisincan²⁵ gèdir,
Kasıbların evinde kişmiş-i gendane bah(Şerifzade 1919a: 2,3).

¹⁷ Gatar: Sıra ile.

¹⁸ Berk: Sağlam, Muhkem.

¹⁹ Bürran: Keskin

²⁰ Rezm: Cenk, Savaş.

²¹ Kasıb: Fakir, Yoksul.

²² Lüt: Yoksulluktan üzerine giyecek bulamayan kişi.

²³ Üryan: Çıplak.

²⁴ Dal: Arka, Sırt.

²⁵ Fisincan: Kestaneli, Cevizli Pilav.

Yine açılan farklı bir ayak üzerine söylenen meyhanada askerlikten kaçma mevzuuna şöyle değinilmiştir:

Mirpaşa: Oğlunu gizletmisen, tuf senin saggalıva,
Gelse bura Denikin vay senin ehvalıva.
Övretin esir olar, od vururlar maluva,
Goçular²⁶ gah gah dëyib atışmag havası çal.

Əislam: Baħma dizirtirlerin başburtuna, yaşına,
Yiğ onların cümlesin, baħma o göz yaşına,
Esgerlikden kaçanlar çarşab örtün başına,
Tendirde gizlenençün yaşınmag²⁷ havası çal.

Mirpaşa: Bildir²⁸ ki mart ayını eceb saldın yadıva,
Türkler geldi yetişdi yahşısca imdadıva.
Esgerlikden kaçanlar, tuf senin ecdaduva!
Cehalet yugusunda biz yatag havası çal.

Əislam: Dövletlisen, pulun var, galma kasıb fikrine,
Çihsın kasıbın canı, salsın tufeng çiyinine,²⁹
Gizletgilen oğlunu, toyug kimi sal hine³⁰,
Yumurtlasın bişir ye, gayğanağ³¹ havası çal(Şerifzade 1919a: 10-14).

Şüphesiz bir ülke savaş halindeyken bu durum doğal olarak orada yaşayan insanların bir numaralı gündem maddesi haline gelir. Çünkü savaş sosyal hayatı doğrudan etkileyen, marjinal birçok olayın cereyan ettiği olağanüstü hal sürecidir. İnsanlar bu dönemlerde vatanları ve sevdiklerinden başka hiçbir şeyi düşünemez hale gelirler ve hayatlarının doğal akışı büyük bir değişime uğrar. Milli duygular böyle dönemlerde çok daha ön plana çıkar ve insanların birbirine daha çok kenetlendiği görülür. Başvurulduğunda edebiyatın bu milli duyguların harekete geçirilmesinde çok büyük etkisi olur. Meyhanalar da gerek savaş döneminde gerekse savaş sonrası büyük bir yorgunluk ve bitkinlik içerisindeki halkın ayağa kalkmasında, tekrar olağan hayata geçilmesi sürecinde daima coşkunluk verici bir rol üstlenmiştir. Sa-

²⁶ Goçu: Elebaşı, Küstah, Terbiyesiz.

²⁷ Yaşınmak: Yaşmak örtünmek.

²⁸ Bildir: Geçen yıl.

²⁹ Çiyin: Omuz.

³⁰ Hin: Kümes.

³¹ Gayğanağ: Kaygana, Omlet.

vaş bitip hayat normal seyrine döndüğünde ünlü meyhanacı Elislam geçirilen zor dönemlerden sonra yeni yeni gülmeye başladıklarını söylerken düşmana da bir çift söz söylemekten kendini alıkoymaz:

Elislam: Nece iller ağlayıb indi bir ildir gülürük,
Galan ilen galırığ, ölen ilen ölürük,
Pişiyin³² gaçan yeri samanlıgdı biz bilirik,
Géceler yatanda da yuhuda siçan görürem(Şerifzade 1919b: 4).

Sanatçı, diğer insanlardan farklı olduğu için sanatçıdır. Aydında böyledir. Bu insanlar toplumdaki aksaklıkları hiçbir korkuya mahal vermeden, çekinmeden dile getirdikleri için farklıdır. İnsanlar bazen siyaseti, bürokrasiyi eleştirmekten korkarlar, yanlışla yanlış diyemezler. Örneğin Timur'a söz söyleme, onu eleştirme cesaretini kendinde bulamayan halk Nasreddin hoca fıkralarıyla bunu gerçekleştirmiş, birçok fıkrada Timur ile karşılaşan Nasreddin Hoca keskin ve kıvrak zekasıyla bir bakıma hep kazanan taraf olmuştur. Halbuki bu iki isim birbirleriyle çağdaş değildir. Nasreddin Hoca 13. yüzyılda, Timur ise 14. yüzyılda yaşamıştır. Halkın kültürel belleği birbirini görmeyen bu ikiliyi bir araya getirmiş ve bir çeşit savunma mekanizması olarak Hoca Nasreddin'i kendilerinin bir hamisi gibi öne sürmüş, tüm tenkitlerini onun aracılığıyla dillendirmişlerdir. Aslında bu fıkralarda Timur sadece bir temsilden ibarettir. Asıl hedef, zaman ve mekan farketmeksizin halka zulmeden yöneticidir.

Meyhanaların insanlara coşkunluk verici, onları toparlayıcı, bir araya getirici gibi özelliklerinin yanında bir diğer önemli rolü de sosyal eleştiri hususunda çok mühim bir rol üstlenmesidir. Devlete, kötü giden düzene tepkilerini açıkça dile getiremeyen insanlar bir araya geldiklerinde meyhana meclisleri teşkil etmişler ve buralarda tabiri caizse içlerini dökmüşlerdir. Özellikle bir dönemin çok ciddi problemi haline gelen rüşvet, halkı zor durumda bırakan pahalılık, maişet sıkıntısı ve tüm sosyal adaletsizlikler meyhana icracılarının dillerinden düşmemiştir.

Ə. Vahid: Danışmayırsan bahalıgdan neden?
Güman seni var işde bir öğreden,
Çoğ bahalıgdır, ölürem güsseden³³,
Bu esrde, ade, dolanmag olmur.

Mirze Bağır: İstemeyirdim ki, açam metlebi³⁴,
Bahalıgdı³⁵ yoğ dini, mezhebi,
Hêç salmayırsan yadıva gessebi,³⁶
Gelmişik feryada, dolanmag olmur.

³² Pişik: Kedi.

³³ Güsse: Gam, Keder.

³⁴ Metleb: Mevzu.

³⁵ Bahalıg: Pahalık.

³⁶ Gesseb: Kasap.

Ə. Vahid: Ağillı ol, dinç olub, rahat oti,
Nəft³⁷ sepib üstüme vurdun oti,
Dörd milyona çıhibdır onun puti,
Gerez bu dünyade dolanmag olmur.

Mirze Bağır: Açlıg tutub her terefi, her yanı,
Açların göglere çıhib efganı,
Yardım eder her kimin var vicdanı,
Böyle bir esnada dolanmag olmur.

Ə. Vahid: Çörekçiler yahşı alıb meydanı,
Ellafın³⁸ ki, zerre yoğdur vicdanı,
Gizledin ambarda arpa buğdayı,
Be'zi haramzade dolanmag olmur(Vahid ve Cabarzade 1922: 9,10).

Meyhanacıların bir kısmı maişeti için gerekli olan geliri çeşitli mesleklerden elde ederken bazıları da sadece meyhana söyleyerek geçinirler. Birçoğu halkın alt ve orta tabakasına mensup cüzi gelirli vatandaşlardır. Bu nedenle pahalılık ve bunun bir sonucu olan geçim sıkıntısı onların da önemli problemleri arasındadır.

Ə. Vahid: Otuz mine yumurta yetmiş manata çörek,
Yüz on mine et çatıb, kasıb dolansın görek,
Bu işe bir men bilen çare olunsun gerek,
Ellı min kartof³⁹ soğan gel gel, ay evi dağılmış.

Mirze Bağır: Bunca bahalıg olmaz, herc elinden töküldüm,
Bu güç külfet elinde kaman kimi büküldüm,
Galmaıyb mende tevan⁴⁰, dağıldım, hem söküldüm,
İşim olubdur yaman, gel gel, ay evi dağılmış.

Ə. Vahid: İşaredir bu sözler arif olan esnafa,
Söylesinler görenler çörekçiye, ellafa,
Älem ölü acından, birce gelin insafa,
Helgde yoğdur tevan, gel gel, ay evi dağılmış.

³⁷ Neft: Petrol.

³⁸ Ellaf: Yem satıcısı, Dükkân sahibi.

³⁹ Kartof: Patates.

⁴⁰ Tevan: Takat.

Mirze Bağır: Gel bu nesihetleri tullayalım⁴¹ bir yana,
Gorhum odur ki, meni ahur salasan gana,
Möhtekire⁴² yüz, desen gelmeyecek imana,
İşim olubdur ferah, gel gel, ay evi dağılmış.

Ə. Vahid: O günleri bazarda düşmüş idim engele,
Hegiget bahtım işe, bildim nedir mesele,
Bir nefer gördüm deyir: bir geder getse bèle,
Älem öler acından, gel gel, ay evi dağılmış.

Mirze Bağır: Deyişdirdin halımı sen yène ahsamçağı,
Her gün seher yeyirsen şit⁴³ yağı ile gaymağı,
Menim gızım tapmayır ayağda ayaggabı,
Seninkinde dikdaban, gel gel, ay evi dağılmış.

Ə. Vahid: Hökmet isteyir alsın bahalığın gabağın,
Bu yandan möhtekirler salladıb gaş gabağın,
Gessab etin gizledir, çöreçiler tabağın,
Gaçıp olublar nihan, gel gel, ay evi dağılmış.

Mirze Bağır: Bir sözüüm vardır bizim bu gonşumuz baggala,
Ahsam olub milyarder, salam vermir saggala,
Helge baha satmağa malın yıgıb padvala⁴⁴,

Yohdur derdime derman, gel gel, ay evi dağılmış(Vahid ve Cabarzade 1922: 11-13).

Rüşvet birçok ülkenin ortadan kaldırılması için uğraş verdiği, bu doğrultuda bir dizi önlemler aldığı fakat ne yapılırsa yapılsın bir türlü tam anlamıyla yok edilmeye muvaffak olunamayan problemlerden biridir. İnsanların bir kısmı aylık düzenli gelirinden ziyade rüşvet ile hayatını idame ettirmeye çalışmaktadır. Öyle ki bazı ülkelerde rüşvet artık kanıksanan ve normal karşılanan bir hale gelmiştir. Azerbaycan'da da maalesef rüşvet diğer devletlerde olduğu çözülmesi gereken ciddi meseleler arasındadır. İslamiyet kati bir dille rüşveti yasaklamış, rüşvet almayı da vermeyi de haram kılmıştır. Meyhanalarda da rüşvet alan da veren de ciddi bir şekilde tenkit edilmiştir.

⁴¹ Tullamak: Atmak, Bir kenara bırakmak.

⁴² Möhtekir: Vurguncu

⁴³ Şit: Tuzsuz.

⁴⁴ Padval: Bodrum.

Ə. Vahid: Alış verişçilerden çoğ açıbsan söhbeti,
Demir yol işçilerine étmeyirsen töhmeti,
Bu geder ki, alırlar cemaetden rüşveti,
Milyonla rüşvet yéyen sahib-i vicdana bah!

Mirpaşa: Vağzalda⁴⁵ düz üç aydı girmişem men hidmete,
Éyleyirem sidğ ile hidmetimi millete,
Bir vagon beş milyone dadanmışam rüşvete
Oçeretde⁴⁶ kasıblar étdiyi efgane bah(Vahid ve Cabarzade 1922: 14).

Deyişme formatında icra edilen meyhanalarda bunlardan başka birçok konuya değinilmektedir. Tıpkı eş dost arasında olan sohbetlerdeki gibi mevzu başka bir mevzuyu açar ve muhabbet uzar gider. Belli başlı kaideler çerçevesinde içlerinden o an ne gelirse onu söylerler. Bunun sonucunda ya birbirlerine ters düşerler ya da hemfikir oldukları konularda birbirlerini desteklerler. Karşılaşma ve atışma formatlarında ise konu biraz daha farklıdır. Amaç nasihat vermekten ziyade rakibe üstün gelmektir. Karşılaşmalar, genelde bir galibin belirlendiği rakibin mat edilmeye çalışıldığı yarışmalardır. Elli yılı aşkın zamandan beri özellikle Satiragit Tiyatrosu başta olmak üzere belli başlı mekânlarda bu türden meyhana müsabakaları tertip edilmiş ve galip gelen meyhanacılara ödülleri verilmiştir. Günümüzde Azerbaycan televizyon kanallarında cep telefonlarından atılan mesajlarla kazananın belirlendiği meyhana programları izleyicilerle buluşmaktadır. Buralarda icra edilen meyhanalar karşılaşma formatındadır. Atışmada mat etme gibi bir amaç söz konusu değildir fakat yine de icracılar rakibi hicvederken ona üstün gelmeye, dinleyicilerin desteğini almaya çalışırlar. Bu doğrultuda en az hazırcevaplık kadar nüktedanlık ve hiciv yeteneği de dinleyiciyi icracının yanına çeken, onun hayranı olmasını sağlayan sebepler arasındadır. Deyişmede olduğu gibi insanları bilgilendirme, çıkarımlarda bulunma, nasihat verme gibi bir amacı olmadığından karşılaşma ve atışmaların muhteva renkliliği de biraz daha sınırlı ölçülerde kalmaktadır.

Ağaselim: Âlemi birbirine, bala gatmısuz,
Meyhanada, vallah, mene çatmısuz.
Dünen gece burda meni satmısuz,
Kéçi giymetine satmasam olmaz seni.

⁴⁵ Vağzal: Gar.

⁴⁶ Oçeret: Sıra, Kuyruk.

Meşedi Baba: Mene baħanda bir az uzun boylusan,
Ağsaggalsan, oğ da gütürgoylusan⁴⁷,
Men obanam sen de, Kerim, goyunsan,
Götürüp sürüye gatmasam olmaz seni.

Kerim: Béle danışma, Meşedi, az danış,
Menim işime bir az gıragdan⁴⁸ gariş,
Men seniynen üç gündü olmuşam tanış,
Béř on gün fırlatmasam olmaz seni.

Ağaselim: Utanginen balaca uşağlarunnan,
Batırmışan, tökülür balađlarunnan⁴⁹,
Yapışaceyem senün gulağlarunnan,
Bir sutka⁵⁰ fırratmasam olmaz seni.

Kerim: Diyim senin lezzetüvi, daduvi,
Yaşun atmır, tanımıram üstaduvi.
Gocalmışan goyma mene aduvi,
Bu gece özüme gatmasam olmaz seni.

Ağaselim: şehirriyem, sen ölesen, kettiyem⁵¹,
Álem bilir özüm me'rifettiyem.
Gocalsam da yüz rês sennen viddiyem⁵²,
Men burda terpetmesem⁵³ olmaz seni.

Meşedi Baba: Sene ne var ki, sende jiguli⁵⁴ meşın var,
Méyħaneye galsa, güçlü başun var.
Baħmaram ki, yetmişecen yaşun var,
Hele de men gocaltmasam olmaz seni.

⁴⁷ Gütürgoy: Ölüp biçme, Etraflıca düşünme

⁴⁸ Gıragdan: Kenardan.

⁴⁹ Balag: Paa.

⁵⁰ Sutka: Yirmi dört saat.

⁵¹ Ket: Köy.

⁵² Vid: Açık, ářıkar.

⁵³ Terpetmek: Kimıldatmak, Oynatmak.

⁵⁴ Araba modeli.

Ağaselim: Çoğ şairleri duvara çıhartmışam,
Öldürmüşem sonra da sağaltmışam.
Sen ölesen, çoğların bağırtmışam,
Saggaluvu çıhartmasam olmaz seni.

Meşedi Baba: Ay Ağa, senün işvü ezab éylerem,
Men seniynen hagg-i hesab éylerem.
Bu saat senün etvi kabab éylerem,
Mangalda gızartmasam olmaz seni.

Ağaselim: Meniynen gör kimler diyir méyhana,
Çırtma vurun, ay balalar, méydana.
Gét öz süründe otda, dılgır dana,
Buynuzvi çağartmasam olmaz seni.

Meşedi Baba: Méyhana yaman vurğundur Baba,
Bular goyun olsa, çobandır Baba.
Bağmaginen, Ağa cavandır Baba,
Yayıgsız ağlatmasam olmaz seni.

Ağaselim: Yağşıları görmüşem, yamanları,
Öz yaşımnan, Mirze çoğ yamanları,
Çoğ uydurmuşam béle cavanları,

Öldürüb sağaltmasam olmaz seni. (Aslanov 1993: 236-243).Çok uzun olduğundan dolayı belli bir kısmını alabildiğimiz bu meyhana atışma tarzındadır. Bu tür meyhanalarda görüldüğü gibi bir yandan manzum söz söyleme ustalığı sergilenirken bir yandan da rakiplerini zor duruma düşürme gibi bir durum söz konusudur. Bunları yapabilmek için mutlaka hazırcevaplık istidadına sahip olmak gerekir. Burada amaç söz savaşını kazanmaktır. Atışmalarda karşılaşmada olduğu gibi doğrudan bir kazanan belirlenmese de dinleyicinin gönlünü kazanmak esastır. İcra sonrası dinleyiciler kendilerine göre hangi meyhanacının daha iyi olduğunu aralarında tartışırlar.

Meyhana Azerbaycan şifahi halk edebiyatının yerli ve milli folklor ürünüdür. Fakat muhteva anlamında bir yerellik söz konusu değildir. Bilakis dünyanın neresinde olursa olsun insanı ilgilendiren hemen her konu meyhananın mevzuudur ve bu açıdan evrensel bir hususiyet arz eder. Başlangıçta tasavvufi amaçlarla ortaya çıktığından hitap ettiği dar çevre muhteva sınırları ortadan kalktıkça aynı doğrultuda genişlemiştir.

Kaynakça:

ASLANOV, Balasadiq, (1993), *Meyxanalar, Oturmusan Səməvərdən Yuxarı*, Bakı: Yazıçı Nəşriyyatı.

ÖZKAN, İsa, (1999), *Türkiye ve Türkmen Türkçesiyle Ependi, Nasreddin Hoca Fıkraları*, Ankara: Tika Yayınları.

ŞERİFZADE, Abbas Mirze, (1919), *Hal Hazıra Dair Meyhane*, (1. Hisse), Bakü.

ŞERİFZADE, Abbas Mirze, (1919), *Hal Hazıra Dair Meyhane*, (2. Hisse), Bakü.

TAĞISOY, Nizami, ZAKARİYYA, Zülaim (2011), *Meyxanənin Poetikası*, Bakı: Çayıoğlu Nəşriyyat.

VAHİD, Eli Ağa, CABARZADE, Bağır, (1922), *Meyhane*, Bakü.

